

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Bulunan Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Minyatürlerinin Analizi

Melek ÖZ¹

¹ Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları, Konya, Türkiye, melekoz42@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9102-9412>

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 15.10.2023

Kabul: 20.12.2023

Yayın: 31.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İbni Fatik, Minyatür, Selçuklu Dönemi.

Döneminde oldukça rağbet gören Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser; 11. yüzyılında İbn Fatik tarafından yazılmıştır. Eserde yirmi felsefe bilginlerin isimleri başlığı altında hikmetli sözlerini ve sekiz felsefi bilginin fiziksel özellikleri anlatılmıştır. Aradan geçen yüz yıla rağmen kopyalanarak Avrupa ülkelerine kadar gitmiş ve batı dillerine çevrilmiştir. Eserin minyatürleri 13. yüzyılın ortalarında Mezopotamya' da yapıldığı tahmin edilmektedir. İncelenen eserin günümüze kadar gelen tek minyatürlü nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde III. Ahmet 3206 envanter numaraya kayıtlıdır. Tarihsiz olan bu eserin kimin yaptığı da bilinmemektedir. Kitapta 15 varak minyatür bulunmaktadır. Minyatürler Arap- Bizans etkilerini bir arada göstermekte ama Uygur minyatür özellikleri de barındırmaktadır. Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserinin içinde yer alan minyatürlerinin ayrıntılı incelenmesi ve Selçuklu döneminde yapılan minyatürlü yazma eserlerle karşılaştırması yapılarak, minyatür farklılıklarını ortaya çıkarmak ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Eserde giriş ve son varaklarda karşılıklı, satır aralarına da yerleştirilmiş minyatürler bulunmaktadır. Minyatürlerin kompozisyon, desen ve renk unsurları incelenmiştir. Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserin 13. yüzyıla ait diğer minyatürlü yazma eserlerle karşılaştırılması yapılmıştır. Selçuklu Döneminden önce Mezopotamya'da birçok devlet ve uygarlık yaşamıştır. Bu devlet ve uygarlıklar birbirlerinin kültür miraslarının etkisi altında kalmıştır. Minyatür sanatı bu etkinin en belirgin örneklerini sunmaktadır. Helenistik, Moğol ve Arap kültürlerin karşımı ile oluşan Selçuklu minyatürü yenilikçi tarzlarını ortaya koymuştur.

Analysis of Muhtarü'l-Hikem and Mehasini'l-Kelim Miniatures in the Topkapı Palace Museum Library

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 15.10.2023

Accepted: 20.12.2023

Published: 31.12.2023

Keywords:

Muhtarü'l-Hikem and Mehasini'l-Kelim, Topkapı Palace Museum Library, İbn Fatik, Manuscript, Seljuk Period,

Muhtarü'l-Hikem and Mehasini'l-Kelim manuscripts, which were very popular in their period; It was written by Ibn Fatik in the 11th century. In the work, the wise words of twenty philosophy scholars and the physical characteristics of eight philosophical knowledge are explained. Despite the intervening hundred years, it has been copied to European countries and translated into western languages. It is estimated that the miniatures of the work were made in Mesopotamia in the middle of the 13th century. The only miniature copy of the studied work that has survived to the present day is in the Library of the Topkapı Palace Museum. Ahmet is registered to the inventory number 3206. It is not known who made this work, which is undated. There are 15 leaf miniatures in the book. The miniatures show Arab-Byzantine influences together, but they also contain Uighur miniature features. It is aimed to reveal the miniature differences and record them by examining the miniatures of the Muhtarü'l-Hikem and Mehasini'l-Kelim manuscripts in detail and comparing them with the miniature manuscripts made in the Seljuk period. In the work, there are miniatures placed between the lines, facing each other in the introduction and the last leaves. Composition, pattern and color elements of miniatures were examined. Muhtarü'l-Hikem and Mehasini'l-Kelim manuscripts were compared with other miniature manuscripts belonging to the 13th century. Before the Seljuk Period, many states and civilizations lived in Mesopotamia. These states and civilizations have been under the influence of each other's cultural heritage. Miniature art presents the most obvious examples of this effect. The Seljuk miniature, which was formed by the mixture of Hellenistic, Mongolian and Arab cultures, revealed their innovative style.

Atıf/Citation: Öz, M. (2023). Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunan Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim minyatürlerinin analizi. *Nigarhane Dergisi*, 3(1), 25-53. <https://doi.org/10.54498/Nigarhane.2023.14>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Türk minyatürünün ilk adımları Orta Asya' da başlamış olsa da etkileri İran, Mezopotamya ve Anadolu' ya kadar uzanmıştır. Uygur yazmaları figür, desen, motif ve kurgu teknik benzerlikleri Selçuklu yazmalarına öncülük etmiştir. Selçuklu Türkleri'nin Mezopotamya'dan, İran, Suriye ve Anadolu'ya yayılmasıyla ilk Türk- İslam minyatür üslubu doğmuştur (Mahir, 2020, s. 118). Emevîler ve özellikle Abbasilerle başlayan kitap toplama arzusu birkaç asır boyunca Müslüman okuryazarların en büyük tutkusu olmuştur. Süryanice veya Eski Yunanca asıllarından tercüme edilen Hellenistik yazarlar arasında Aristoteles, Platon, Plotinos, Euklides, Ptolemaios, Galenos başta gelmektedir. İlk önceleri tıp, matematik, astronomi gibi alanlarda yazılmış eserler tercüme edilirken, zamanla siyaset, felsefe ve edebiyat türündekiler de çevrilmiştir (Sivrioğlu, 2013, s. 7). İslam filozof ve bilim insanların yaşadığı bu dönemde minyatür üzerinde yorumlarda yeni bir nitelik kazandırmıştır (Deveci, 2015, s. 95). Selçuklu Dönemine ait günümüze çok az sayıda minyatürlü yazma eser ulaşmıştır. Bu eserler dünyanın çeşitli kütüphane ve müzelerinde korunmaktadır. Konu olarak seçtiğimiz yazma eser, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet 3206 envanter numarada kayıtlı bulunmaktadır. Selçuklu Dönemi, 13. yüzyıl Suriye'de yapıldığı düşünülen eserin felsefe yazmaları arasında yer alması ve minyatürlerinin özgün olması açısından önemlidir.

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim, Ebu'l-Vefâ el-Mübeşşir İbn Fâtik tarafından yazılan ve bir derleme olan felsefe kitabıdır. Arapça kökenli kelimelerden türetilmiş olan kitabın Türkçe ismi Muhtarü'l-Seçilmiş, Hikem- Hikmet, Mehasini'l- Güzel, Kilem- Kelime (Seçilmiş Hikmetli Güzel Kelimeler) demektir. Dönemin hikemiyât (hikmetli söz) kaynaklarına göre ayrıntılı biyografik bilginin yanı sıra her düşünürün önemli eserleri kısaca tanıtılmakta fakat sistemlerinden söz edilmemektedir. Sadece bilginlerin eserlerinden seçilerek özdeyiş haline getirilmiş veya kaynağı belli olmayan ya da ilk kaynağa kadar değinilmiş olan hikmetli sözlere çok geniş yer verilmiştir (Kaya, 2013, s. 248). Yunan ve Mısır filozoflarının başlıcaları, peygamber ve tıp uzmanlarının bazılarının yirmi biyografisini vermektedir. Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar en az dört Avrupa diline çevrilmiş bir Orta Çağ başarısıydı (Cottrell, 2011, s. 815).

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim 11. yüzyılda İbn Fatik tarafından yazılmış, Selçuklu Döneminde kopyaları üretilmiş, bu kopyalar Avrupa'ya İtalyan denizciler sayesinde ulaşarak Avrupa dillerine çevrilmiş bir eserdir. Konusu felsefe olan bu kitap felsefe bilginleri, kral ve peygamberlerin biyografisi ve önemli sözleri içermektedir. Selçuklu Döneminde 13. yüzyılda kopyası üretilen, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim eserinde bulunan bilgelik söz konusu eserin üretimindeki talebi arttırmıştır. Franz Rosenthal (1975) makalesinde Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserinin, 13. yüzyıla tarihli Chester Beatty Library 3027 ve British Library or 8691 bulunduğu bahsetmektedir (Rosenthal, 1975, s. 209). Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eseri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet 3206, 3249 ve 2598 envanter numaralarında kayıtlı bulunmaktadır (Karatay, 1966, ss. 630-631). Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi III. Ahmet, 3206 envanter numaralı Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim günümüze gelen minyatürü bulunan tek eserdir.

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserin 15 varağında minyatürleri bulunmaktadır. İçindeki minyatürler çerçevesiz olup birtakım alimlerin öğrencileriyle konuşma ve tartışmalarını tasvir eder (İnal, 1995, s. 25). Minyatürler Arap- Bizans etkilerini bir arada göstermekte ama Uygur minyatür özellikleri de barındırmaktadır. Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserin minyatürlerinin ayrıntılı incelenmesi ve Selçuklu döneminde yapılan minyatürlü yazma eserlerle karşılaştırması yapılarak, minyatür farklılıklarını ortaya çıkarmak ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Felsefenin Yazarı, Ebu'l-Vefâ el-Mübeşşir İbn Fâtik

İbn Fatik' in doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bilgi yoktur. Şam kökenli bir aileye mahsup olarak, 11. yüzyılın başlarında Mısır' da doğmuş ve hayatı boyunca Mısır' da yaşamıştır. Fâtımî hükümdarı ez-Zâhir (1021-1036) ile el-Mustansır Billah (1036-1094) dönemlerinde devlete hizmet ederek yüksek

mertebelere gelmiş ve kendisine “Mahmûdu'd-devle” ve “Emîr” rütbeleri verilmiştir (Karlığa, 1999, s. 482). Gençlik çağı ve eğitimi hakkında bilgi yoksa da belli bir olgunluk seviyesine ulaşıncaya devrinin önde gelen düşünür ve bilginleriyle sohbetler düzenleyerek ilmi muhabbetlerden yararlandığı ve onların bir kısmından ders aldığı bilinmektedir. İbn Fatik Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim eserini 1053 yılında yazdığı otuzlu yaşlarında olduğu göz önüne alınarak, 11. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu sanılmaktadır (Karlığa, 1999, s. 482). Doğum tarihi ile ilişkilendirilip, İbnü'l-Heysem' den (ö. 430/1039-?) matematik ve astronomi tahsil ettiği düşünülmektedir. (Rosenthal, 1960, s. 136) Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Âmidî' den mantık ve felsefi ilimleri tahsil etmiş, Ali b. Rıdvân (ö. 461/1068) ile de tıp alanında ders almış ve pratik yapma imkânına sahip olmuştur (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 9). İbn Fatik bu adamlara karşı konumu zengin ve bağımsız bir hami ve bilgin dostuydu. Devlet işlerinden fırsat buldukça öğrenci tahsil etmiştir. Bilenen tek öğrencisi İbn Rahmûn' dur. Yaklaşık olarak 1087-1106 yılları arasında vefat etmiştir. En büyük hobisi kitap toplamak olan İbn Fatik, evinde büyük bir kütüphane bulunmaktaydı. Öldüğünde kitaplarına gösterdiği ilgiye kızan eşi kitapları evin avlusundaki gölete atmıştır (Rosenthal, 1960, s. 138).

Ebu'l-Vefâ el-Mübeşşir İbn Fâtik'ın eserleri şunlardır:

1. el-Bidâyetü fi'l-mantık
2. el-Vesâyâ ve'l-emsâl ve'l-mûcez min muhkemi'l-akvâl
3. Kitâbun fi't-tıbb
4. Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim
5. Kitâbu sîreti'l-Mustansır

Günümüze kadar ulaşan tek eseri Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim'dir (Karlığa, 1999, s. 482).

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Yazma Eseri

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserinin cildi, mıklep bölümü şemseli kahverengi deridir (Karatay, 1966, s. 630). Kitabın giriş sayfasında Topkapı Sarayının “III. Ahmet 3206” yazılı mührü, kitabın ismi ve yazarı bulunmaktadır. Kâğıt nohudi renkte ve aharlıdır. Sayfaların bölüm başlığı altın boyayla zerendut yapılarak sülüs hattı ile yazılmıştır. Sayfa düzeni ilk ve son sayfada cetvelle sınırlandırılmış, ara sayfalar cetvel çizilmeden 18, 19 ve 20 satır şeklinde gösterilmektedir. Yazıların duraklarına altın boyalı penç çizilmiştir. Kitabın içinde bulunan minyatürlü sayfalar; 1a-2b, 7a-8b, 19b, 21a, 24a, 29b, 35a, 48a, 90a, 121a, 141b, 175b-176a varaklarında bulunmaktadır.

Eser ismi: Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim

Bulunduğu yer: Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi

Envarter numarası: III. Ahmet 3206

Müellifi: Ebu'l-Vefâ el-Mübeşşir İbn Fâtik

Ölçü: 30*18,5 cm

Sayfa: 176 Varak

Satır: 18-19-20

Hat: Nesih- Sülüs

Dil: Arapça

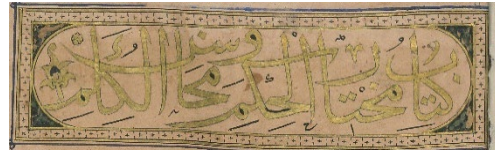
Minyatür: 15 Adet

Fotoğraf 1. III. Ahmet 3206, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Giriş Varağı 1a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Giriş varağında kitap ismi, yazarı ve kitabesi bulunmaktadır. Üst ve alt alandaki sülüs yazı, altın ile zerendut yapılmıştır. Ortada bulunan daire içindeki kısım kâğıt zemin üzerinde lal mürekkepli nesih metin yer almaktadır. Üst bölümdeki dikdörtgen alan altın cetvel ve köşeler yeşil doldurmuş, ara suyu (+), (-) süslemeli ve mavi iplik uygulanmıştır. Ortadaki daire alan altın iki cetvel ve arasına yeşil renk boyanmış, mavi iplikle sonlandırılmıştır. Alt bölümdeki alan içten dışa doğru altın kuzu sülyen cetvel üç renklendirilmiştir. Cetvelle bitişik altın boyayla ortabağ rumi ve tepelik çizilmiş ve dendanla sınırlandırılmış zemin rengi mavi renkle boyanmıştır. Mavi renk iplik çizilmiştir.

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim

El- Mübeşşir İbn Fatik Ebu'l- Vefa

Allah'ın yüksekliği sana dair olduğu sürece gücünü daim kılar. Yılmay şehrin Atabeyi el Melikür el Eşrefin oğlu Yunus Davadar tarafından büyük sarayın hizmetkârı büyük emirin hazinesine yapılmıştır.

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Minyatürlerin İncelenmesi

Fotoğraf 2. III. Ahmet 3206, Takdim Varak, 1a-2b (İbn Fâtik, 13.yy.).

Karşılıklı çift sayfa düzeniyle tasarlanmıştır. Tek varaktaki dikdörtgen alanın sınırları 14,5 cm ve 27 cm olup altın cetvel ve mavi iplikle çizilmiştir. Sağ varakta 3 adet cüz gülü mavi iplikle bitişik uygulanmıştır. Cüz güllerin orta kısmında desen izleri taşımakta, ama altın boyanın dökülmesi sebebiyle desenin ne olduğu anlaşılmaktadır. Sağ ve sol varaklar altın zemin üzerine $\frac{1}{4}$ simetri altıgen geometrik kompozisyon içinde on dört adet felsefe bilginlerin figürleri yerleştirilmiştir. Tasarımın ortasında dendanlı alan içinde ortadaki figür tam çizilmişken, sağ ve sol kısımdaki figürler yarım çizilmiştir. Altın boyalı boş zeminlerde ise hat yazısının izleri görünmektedir. (Fotoğraf 3)

Fotoğraf 2. III. Ahmet,3206, Varak, 1a, Ayrıntı(İbn Fâtik, 13.yy.).

Figürlerin başındaki şal kıyafet üzerine kadar uzanmakta, koyu zemin üzerine açık renklerle tonlama yapılarak kumaşa hareketlilik verilmiş ve siyah tahrirle kumaşın kat izleri belirlenmiştir. Figürlerin cübbe kıyafeti kiminde net görünürken kiminde ise başındaki örtüler yüzünden kol veya yaka kısımları görünmektedir. Cübbe kıyafetlerini süsleyen desenler geometrik ve rumi motifiyle bezelidir. Figürler belden yukarı çizilmiş baş, kol, el ve vücut pozisyonları farklı yönlerde tasvir edilmiştir. Figürler elinde parşömen ve ilaç yapı için kullanılan (dibek) alet tutmakta, bazı figürler ise bir şeyler anlatır gibi

tasvirlenmiştir. Figürlerin göz, kaş, ağız ve sakalları oldukça jest ve mimik ifadelerini yansıtacak şekilde betimlenmiştir. Sakallar beyaz ve siyah renkle boyanması figürün yaşlı ve genç olduğunu belirtmiştir. Minyatürlerde kırmızı, yeşil, mavi, kahverengi, eflatun, beyaz ve siyah renkler kullanılmıştır.

Fotoğraf 3. III. Ahmet 3206, Hz. İdris (Hermes) ve Öğrencileri, 7b (İbn Fâtik, 13.yy.).

Sayfada bulunan minyatürler satır arasına çerçevesiz yerleştirilmiştir. İdris peygamber ve üç öğrencisi, ayakta sohbet ederken çizilmiştir. Hz. İdris, karşısındaki öğrencilerden daha iri ve uzun boylu çizilmiş, bu da Hz. İdris'i önde, öğrencileri de bir adım geri gibi göstermiştir. Hz. İdris'in cübbesi altın boya üzerine kırmızı renkte altı kollu yıldız geometrik süslemelidir. Cübbesi üzerinde eflatun renkte şalı örtülü ve başında altın taylasan bulunmaktadır. El ve kolları hareketli, başı yukarıya doğru bakar gibi çizilmiştir. Sakalı gür ve gri renkte boyanmıştır. Taylasan için bakınız (Pakalın, 1993, s. 426).

Bir numaralı figürün cübbesi kahverengi üzerine rumi desen süslemeli ve yeşil şal sol omuzundan dizine kadar sarkmaktadır. Sakalı uzun siyah renkte, kaşları ince çizilmiştir. İki numaralı figür kırmızı renkte şalı omuzlarından dizlerine kadar sarkmakta cübbesi açık mavi üzerine koyu mavi daire desen süslemelidir. Başında mavi renkte taylasan çizilmiştir. Sakalı siyah renkte yanağında kısa, çenesinde gür çizilmiştir. Üç numaralı figür başındaki altın boyalı taylasanı ve sadece gözleri tasvir edilmiştir.

Fotoğraf 4. III. Ahmet 3206, Hz. İdris (Hermes), 8a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Hz. İdris (Hermes) tek başına ayakta, sağ el işaret parmağı çenesine doğru ve kafası yere bakarak çizilmiş, bu da Hz. İdris'i düşünceli gibi jest ve mimik ifadeleriyle tasvirlenmiştir. Hz. İdris (Hermes) olduğu gibi renk dengesine dikkat edilmiştir (Fotoğraf 4). Hz. İdris (Hermes) başındaki taylasan daire formunda sarı altın, şalı mavi renkte ve cübbesi sarı altın üzerine sülyen renkle simetrik rumi desen ile süslenmiştir. İdris Peygamber yeşil çimenlerin üzerine sağ ayağı ile basarken sol ayağı önde tasvir edilmiştir. Sağında sarmaşık benzeri bir ot kümesi ve sol tarafında simetrik üç daire formun etrafından çıkan dört sapların ucunda sarı renkte çiçek tomurcuklarına benzeyen ot kümesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 5. III. Ahmet 3206, Asklepios ve Öğrencileri, 19b (İbn Fâtik, 13.yy.).

Asklepios ve karşısındaki dört öğrencisinin birlikte resimlendiği sahne, yeşil renk üzerine altı yıldızlı desen süslemeli minder üzerine oturmaktadırlar. Karşısındaki üç öğrenci, bir dizinin üstünde oturmaktadırlar, en arkada yaşlı biri gibi resmedilen öğrencinin ise sadece yüzü ve başındaki taylasan görülmektedir. Asklepios sülyen renkte kafes süslemeli minder üzerine oturan, Asklepios'ın cübbesi altı yıldız süslemeli mavi cübbesi üzerine sarı altın şalı ve daire formunda taylasanla resmedilmiştir. Kalın kaşlı, sakalı ve bıyığı ince çizilmiştir. Siyah renkte boyanması ise onu genç biri gibi göstermektedir.

Bir numaralı figür başında mavi taylasan, cübbesi sülyen renkte daire formu süslemeli cübbesi ve kollarında sarı altın şeritlidir. Başı hafif yukarı karşıya doğru bakmakta, sakalları siyah renkte dolgun ve uzun çizilmiştir. İki numaralı figür başı sarı şalla örtülü, cübbesi ise açık eflatun renk üzerine koyu eflatun renkte rumi motif süslemelidir. Başı hafif yukarı karşıya doğru bakarak ve sakalları siyah renkte kulaktan ince başlayıp çenesi hafif dolgun çizilmiştir. Üç numaralı figür sadece bedeninin bacak, kol ve başı yarım olarak görülmektedir. Öğrenci sağ eliyle siyah sakallarını sıvazlarken çizilmiştir. Cübbesinde koyu mor renk üzerine beyaz renkle kumaşın hareketleri uygulanmıştır. Kolunda sarı altın içliği görünmekte ve başında sarı altın taylasanla tasvir edilmiştir. Dört numaralı figürün sadece başında altın boyalı taylasan, uzun gri renkte sakalı görülmektedir.

Fotoğraf 6. III. Ahmet 3206, Homeros ve Öğrencisi, 21a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Homeros ve öğrencisi sarı altın üzerine tek helezon rumi deseni bulunan minder üzerine oturmaktadır. Sağ tarafta olan Homeros'un sırtının arkasına mavi renkte geometrik süslemeli minder çizilmiştir. Homeros yaşlı, uzun suratlı, dar omuzlu ve uzun sakallı çizilmiştir. Başından dizlerine kadar uzanan patlıcan moru renkteki şalı anaçık tonlamalarla kumaşa hareketlilik verilmiştir. Cübbesi dizlerinde altın boya üzerine açık yeşil rumi motiflerle süslenmiş görünmektedir. Şalın altından saçın çok azı görülmekte, kaşı ve sakallı gür görünmesi için beyaz renk üzerine siyah tahrirle çizgiler yapılmıştır. Öğrencisinin cübbesi, sülyen renk üzerine rumi motif süslemeli cübbesi üzerine yeşil şalı ve başında taylasan ile çizilmiştir. Başı ve gözleri yukarıya doğru bakarak çizilmiştir. Saçı, kaşı ve sakalı siyah çizilmesi öğrencinin genç olduğunu göstermektedir.

Fotoğraf 7. III. Ahmet 3206, Solon ve Üç Öğrencisi, 24a(İbn Fâtik, 13.yy.).

Solon yeşil renk üzerine geçmeyle süslenmiş mindere oturmakta ve sırtını sarı renkli yastığa dayanmaktadır. Yastık sarı renk üzerine karelerin iç kısımları kırmızı renkle süslenmiştir. Solon' un patlıcan moru şalı başından koluna kadar uzanmaktadır. Mavi renk üzerine açık mavi altıgen ve dört yapraklı süslemeli cübbesi, ayaklarını kapatmış şekilde çizilmiştir. Solon' un yanakları pembe renktir. Kaşları, saçları ve sakalı sarı renkle boyanmıştır. Bıyığı çenesine doğru, sakalı ise kulağından ince başlayıp çenesinde uzun ve gür tasvir edilmiştir. Kaşları kavisli ve burnu ağızına kadar uzun betimlenmiştir. El ve kol hareketleriyle jest mimik hareketleri desteklenmiştir.

Solon' un hemen önünde oturan bir numaralı öğrenci, sülyen renkli cübbe ve altın içliği ile yapılmıştır. Siyah renkte bıyığı ve sakalı ince kısa çizilmiştir. Kaşları da siyah renkte ok gibi yapılmıştır. İki numaralı öğrenci başından kollarına kadar uzanan eflatun renkte şalı ve altın üzerine rumi desen süslemeli cübbeyle tasvir edilmiştir. Siyah renkte kavisli kaşlar, bıyık ve sakal gür ve uzun resmedilmiştir. Üç numaralı öğrenci başında altın taylasan, yeşil renkte cübbesi ve üzerine kahverengi şalla tasvir edilmiştir. Sol eliyle sağ elini tutup işaret parmağını kaldırmış şekilde çizilmiştir. Kafası yukarı doğru bakan öğrencinin sakalı gür, kaşları kavisli ve saçları siyah renkle boyanmıştır.

Fotoğraf 9. III. Ahmet 3206, Pisagor ve Öğrencileri, 35a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Minyatür satır sonuna yerleştirilmiştir. Pisagor ve beş öğrencisiyle tasvirlenmiştir. Pisagor, öğrencilerinin karşısında ayağı çıplak, altın Bağdat üslubu süslemeli bir kürsüde oturmakta, elinde Latince yazılmış bir parşömen tutmakta ve parşömen okumaktadır. Mavi renkteki şalı başından kollarına kadar uzanmakta ve kahverengi üzerine altı yıldız geometrik desen süslemeli cübbesiyle tasvir edilmiştir. Burnu kemerli ve uzun, kaşları gri renkte, bıyığı uzun ama uçlarına doğru sivridir. Sakalı ise uzun, sivri ve gürdür, bu da Pisagor'un yüzünü oldukça uzun göstermiştir.

Pisagor'un karşısındaki oturan beş öğrenci, sülyen renkte altıgen süslemeli minder üzerinde oturmaktadır. Pisagor'un kürsüde oturması onu yüksekte, öğrencilerini ise aşağıda göstermiştir. İki öğrenci ön sırada oldukları için vücutlarının 3/1 kısımları görünmekte ama aradaki üç öğrencinin sadece kafaları çizilmiştir. Pisagor'un hemen önünde duran bir numaralı figür başında altın taylasan, omuzlarından koluna kadar uzanan sarı renk üzerine turuncu ile kumaş katları belirgin şalı ve beyaz renk üzerine mavi renkle dörtgen süslemeli cübbesiyle çizilmiştir. Yanakları dolgun, kaşları yay gibi, burnu kemerli bıyığı ince ve sakalı kulağından ince başlayıp çenesinde kısa ve dolgundur. İki numaralı figür ayağı çıplak sağ eli yukarıya ve sol eli aşağıya gösterir şekildedir. Başında altın boyalı taylasan, omuzlarından kollarına kadar uzanan şalı, sülyen renk üzerine açık- koyu renk tonlama kumaş katlarıyla boyanmıştır. Cübbesi yeşil renk üzerine rumi desenle süslenmiştir. Burnunun ucu yuvarlak hatlı, kaşları çatık, bıyıkları kısa sakalı ise uzun betimlemiştir. Üç numaralı öğrenci başındaki altın boyalı taylasan, omuzunda mavi renkte kıyafetiyle tasvir edilmiştir. Burnu kemerli ve uzun, kaşları yay gibi, sakalları bıyığı ile birleşik gür ve uzundur. Dört numaralı öğrencinin sadece başındaki taylasan mavi renkte altın boya üzerine zencerek süslemeli şerit bulunmaktadır. Yüzündeki kaşlar yay gibi, bıyıkları kısa ve çenesindeki sakalın çok azı görünmektedir. Beş numaralı öğrenci beyaz renkte sarı kalın kaşlı bıyığı ve sakalları gri renkte boyanmıştır.

Fotoğraf 10. III. Ahmet 3206, Sokrates ve Öğrencileri Varak, 48a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Sokrates kahverengi açık-koyu tonlarda kaya üzerine oturmuş, başı öne eğik, sol elini yüzüne koymuş, sağ elini de öğrencilerine doğrultmuştur. Taylasanın altından çıkan saçları beyaz renkte, sakalı gür ve uzundur. Kayanın etrafına üç adet ot kümesi yeşil renkle de çimenler çizilmiştir. Sokrates'in ayağı çıplak yeşil renkte cübbesi kolunda altın üzerine Bağdat üslubu tiraz kol bantları ve başında altın taylasanla tasvir edilmiştir.

Bir numaralı öğrenci ayakları çıplak ve ellerini sakallarına doğru kaldırmıştır. Başında yeşil renkte taylasan, bir kolu dışarda altın şalı ve kahverengi üzerine altı kollu yıldız geometrik desenle süslenmiş cübbeyle tasvir edilmiştir. Burnu kemerli, kaşları çatık ve sakalı gür çizilmiştir. İki numaralı öğrenci başında kırmızı sülyen renkte taylasan, şalı sarı renk üzerine turuncu tonlamalar yapılmış ve cübbesi de mavi renk üzerine fırıldak geometrik desenle süslenmiştir. Kaşları yay gibi, bıyığı sakalından ayrı çizilmiş, sakalı kısa ve gür tasvir edilmiştir.

Fotoğraf 11. III. Ahmet 3206, Aristoteles ve Öğrencileri varak 90a(İbn Fâtik, 13.yy.).

Aristoteles altın boyalı geçme içinde simetrik iki tavşan figür süslemeli kürsüde oturmaktadır. Hemen yanında kızıl kahverengi ve sarı renkte menteşeli yarım çizilmiş bir sandık bulunmaktadır. Arkasında sarı renkte hasır örgülü masa üzerinde kırmızının tonlarında dört adet kutu çizilmiştir. Aristo sağ elinde altın boyalı usturlab tutmakta sol elin işaret parmağı öğrencileri göstermektedir. Başu büyük ve vücudu iri cüsseli gibi tasvir edilmiştir. Aristoteles öğrencilerinden daha büyük çizilmiştir. Başında sarı renkte taylasan mavi renkte şalı omuzlarından kollarına kadar uzanmakta sülyen renkte cübbesiyle tasvir edilmiştir. Burnu kemerli, sakalları uzun ve beyaz renktedir. Usturlab için bakınız(Bir & Kaçar, 2012).

Bir numaralı öğrenci başında altın boyalı taylasan, açık kahverengi cübbeli ve kollarında altın üzerine Bağdat üslubu süslemeli tiraz (kol bant) ile tasvir edilmiştir. Sakalı kulağından ince başlayıp çenesine doğru uzun, bıyıkları sakalından ayrı ve kaşları kalın düz çizilmiştir. Elinde Latince yazılmış bir kitap tutmaktadır. İki numaralı öğrenci sol elini Aristoteles'e doğru kaldırmıştır. Cübbesi sülyen renkte, başında mavi renkte, altın boya üzerine geçme süslemeli şerit taylasan bulunmaktadır. Yüzü dolgun, burnun ucu yuvarlak hatlı ve kemerli çizilmiştir. Sakalı ve bıyığı ince ve kısa yapılmıştır. Üç numaralı öğrenci sağ elin işaret parmağını kaldırmış hafif başu yukarda Aristo'ya bakarken tasvir edilmiştir. Başında altın boyalı taylasan ve yeşil renk üzerine haçvari süslemeyle çizilmiştir.

Fotoğraf 12. III. Ahmet 3206, İskender ve Hizmetkarları, 121a(İbn Fâtik, 13.yy.).

İskender altın üzerinde süslemeleri olan tahta yeşil minder üzerinde oturmaktadır. İskender' in sırtını dayadığı minder mavi renkte Bağdat üslubu süslemeli köşeleri ise sülyen renkle boyanmıştır. Sadece kahverengi bir yastık bulunmaktadır. İskender Türk usulü bağdaş kurup oturmakta ve sağ eli altın boyalı aslan başı bir sopa tutmaktadır. Tacı altın boya üzerine Bağdat üslubu süsleme yapılmıştır. Kafasının arkasındaki hale beyaz renkte daire formun üzerine çarkıfelek çizgileri çizilmiştir. Cübbesinin altından sağ bacağı beyaz renkte şalvarının kıvrımlı hatları ve çıplak ayağı görünmektedir. Cübbesi sülyen renk üzerine daire formunda süslemeli kolunda altın boyalı kufi süslemeli tirazla tasvir edilmiştir. Kaşları kavisli, saç ve sakalı sarı renkte, çekik mavi gözlü, burnu yuvarlak hatlı ve küçük ağızlı tasvir edilmiştir.

İskender' in sağ ve sol tarafındaki hizmetkârlar kısa boylu ama İskender tahtında uzun boylu ve heybetli çizilmiştir. İskender'in sağ tarafındaki hizmetkâr elinde altın boyalı ucunda beyaz tüylü sopa tutmaktadır. Başında altın boyalı taylasan, açık mavi rengin üzerine rumi desen süslemeli cübbesiyle tasvir edilmiştir. Çıplak ayaklı ve cübbesinin astarında beyaz renk üzerine sülyen renkte spiral çizgiler bulunmaktadır. Yüzü yuvarlak hatlı, küçük burunlu, saç ve kaş siyah renkte ve çekik gözlü çizilmiştir. Sol taraftaki hizmetkar elinde altın boyalı ucunda beyaz tüylü sopa tutmaktadır. Başında altın boyalı taylasan, yeşil renk üzerine rumi desen süslemeli etek ucu, yaka ve kol şeritleri sülyen renktedir. Saçları ve kaş siyah renkte, burnu kemerli çene ucu belirgin bir çıkıntıda çizilmiştir.

Fotoğraf 13. III. Ahmet 3206, Galen, varak 141b (İbn Fâtik, 13.yy.).

Galen yeşil ot kümesi içinde yürüyen kahverengi bir at üzerinde tasvir edilmiştir. Atın koşumları altın boyalı, şalı ise yeşil renk üzerine altı yıldız süslemelidir. Atın kuyruğu ve yelesi siyah renk boyanmıştır. Galen'in başında hâle şekline benzer daire formunda altın taylasan çizilmiştir. Cübbesinde mavi renk üzerine virgül şeklinde hareketler bulunmaktadır. Sol omuzundan sülyen renkte şal sarkmaktadır. Yüzü uzun, burnu kemerli, sakalı siyah renkte uzun ve gür, kaşları ise kalın çizilmiştir.

Fotoğraf 14. Son Varkta Bulunan, Çift Minyatürleri, Varak 175a- 176b (İbn Fâtik, 13.yy.).

Karşılıklı çift sayfa olarak tasarlanmıştır. Varak düzeni ¼ tepelik rumi paftalama ile yapılmıştır. Varak zemininde altın boya kullanılmıştır. Geçme kenarında çift kuzu beyaz ve altın boya çizilmiş, açık mavi üzerine koyu mavi noktalar kullanılarak tekli zencerek yapılmıştır. Varakta altı adet figür çizilmiş, ortadaki iki figür ayakta, üst ve alt paftada olan dört figür oturur şekilde çizilmiştir. Boş kalan paftalar içinde süslemeler olduğunu gösteren çizgi izleri bulunmaktadır. Sağ varakta cüz gülü mavi iplikle bitişik çizilmiştir. Cüz gülün içindeki süslemeler altın boyanın dökülmesi sebebiyle çizimler anlaşılmamaktadır.

Fotoğraf 15. Varak 176b(İbn Fâtik, 13.yy.).

Sağ ve sol varaktaki figürler simetrik çizilmiştir. Üst pafta içinde birbirine sırt dönmüş iki figür vardır. Bir numaralı figür başından dizlerine kadar uzun yeşil renkte şalı ve sülyen renk üzerine rumi desen süslemeli cübbe ile tasvir edilmiştir. Sakalı, bıyığı ve kaşları siyah renge boyanmıştır. İki numaralı figür pembe şalı başından dizlerine kadar uzanmakta, altın üzerine yeşil çizgiler bulunmaktadır. Bıyığı kısa, sakalı yanaklarında kısa çenesinde uzun, kaşları ise kavisli siyah renktedir. Orta kısımda bulunan iki figür birbirine doğru bakmaktadır. Üç numaralı figür başından ayağına kadar uzanan kahverengi şalı, altı yıldız süslemeli mavi renkte cübbesiyle tasvir edilmiştir. Dört numaralı figür başından ayağına kadar uzanan altın üzerine turuncu tonlamalı şalı, altı yıldız süslemeli beyaz renkte cübbesiyle betimlenmiştir. Sakalı ve kaşları beyaz renktedir. Beş numaralı figür eflatun renkte şalı yeşil renkte cübbesiyle tasvir edilmiştir. Sakalı uzun, kaşları ve saçları siyah renktedir. Altı numaralı figür hafif başı yukarıya doğru çizilmiştir. Sülyen renkte şalı, cübbesi mavi renk uygulanmıştır. Sakalı yanağında kısa çenesinde uzun çizilmiş, bıyığı kısadır. Kaşları, sakalı ve bıyığı siyah renktedir.

Fotoğraf 16. Varak 175a(İbn Fâtik, 13.yy.).

Karşılıklı çift varak figürleri simetrik çizilmiş olsa da bazı figürlerin cübbe süslemeleri ve saç, sakal renklerinde farklılıklar görülmektedir. 176b., varakta altı numaralı figürün sakalı siyah renkte boyanmıştır. 175a. varakta bir ve altı numaralı figürlerin sakalı beyaz renktedir. Üç ve dört numaralı figür cübbeleri 175b. varakta rumi desen süslemeli, 176b. varakta ise altı yıldız süslemelidir.

DEĞERLENDİRME

Konumuz olan Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser XI. yüzyılda Ebu'l-Vefâ el-Mübeşşir İbn Fâtik tarafından yazılmıştır. Eser kral, peygamber ve Yunan bilginlerin sözlerine dayanan felsefe, tıp, tarih konularını içerir. Yazma, 176 varaktan oluşur, 15 varakta minyatür bulunmaktadır.

Filiz Çağman ve Zeren Tanındı ile Fehmi Ethem Karatay, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser hakkındaki genel bilgileri şöyle yazmışlardır.

“Eserde aharlı krem rengi kâğıt, 173 varak, harekeli iri nesihle yazılmıştır. Tahminen XII. yüzyılda kopya edilmiş ve 1389’da okunmuştur. Abû'l- Ma-âli Yunus Davâdâr’ın kütüphanesi için yazılmıştır. Suriye okulu tarzında yıpranmış minyatür portreler vardır.”(Karatay, 1966, s. 630)

“Eser tarihsizdir. XIII. yüzyılın ilk yarısında kuzey Mezopotamya’ da yapılmış olmalıdır.”(Çağman & Tanındı, 1979, s. 10)

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserin giriş varağı ve konu başlıkları zerendut üslubunda altın ile yapılmış, diğer hat yazısı is mürekkebiyle yazılmıştır. Yazma eserin hat yazısı Selçuklu Dönemi özelliklerini taşımakta, kâtibi ise hat yazısında sanatsal bir kaygı taşımadan gündelik yazı tarzında yazmıştır. Kitabın bazı sayfalarında küçük not ve çizimler bulunmaktadır (Fotoğraf 2, 16). Bazı varakların yeniden numaralandırıldığını görmekteyiz (Fotoğraf 13). Franz Rosenthal, minyatür içeren bazı varakların kaybolduğuna dikkat çekmiştir (Rosenthal, 1975, s. 213).

Eserin takdim sayfasında Yunus Davadar ismi geçmektedir. Blair Sheila, Yunus Davadar’ın küçük türbesi Kahire Kale yakınında bulunduğunu bahsetmektedir (Blair, 1994, s. 84). Türbenin Kubbe inşa tarihi 1382 ise Bahri Memlûkler Dönemi’nin son dönemi Çerkez Memlûkler Dönemi’nde Zahir Berkuk hâkimiyetinin başlangıcına tekabül etmektedir (Eid, 2021, s. 21).

Eserde kral (İskender), hizmetkarlarıyla; peygamber ve felsefe bilginleri ise öğrencileriyle tasvir edilmiştir. Yazma eserde ön ve arka sayfalarda çift varak ve satır aralarına yerleştirilmiş, toplam 15 varakta minyatür bulunmaktadır. Tespitimize göre on beş adet minyatürlü varak 1a-2b, 7a- 8b, 19b, 21a, 24a, 29b, ,35a, 48a, 90a, 121a, 141b, 175a-176b numaralarda bulunmaktadır. Yazma eser içinde felsefe bilgini, kral, tıp uzmanı ve peygamber isimleri geçmekte ama sadece minyatürleri yapılan Galen tek başına, Hz. İdris (Hermes), Asklepios, Homeros, Solon, Hipokrat, Pisagor, Sokrates, Aristo öğrencileriyle, İskender hizmetkarlarıyla tasvir edilmiştir.

Kitabın başında ve sonunda 1a-2b ve 175a-176b çift varak minyatür yapılmıştır. Güner İnal, çift varak minyatürleri şu şekilde tanımlamaktadır. “Kitabın önünde ve arkasındaki karşılıklı varak minyatürlerinde kasetli çerçeveler içinde Tevrat Peygamberlerine benzer alim resimleri bulunur (İnal, 1995, s. 25). Buna en iyi örnek Kahire’de yapılmış 1220 tarihli, Vatikan sir 559 envanter numaralı İncil kitabında bulunan minyatürlerdir (Fotoğraf 18).

Fotoğraf 17. Vatikan sir. 559, İncil, Kahire, 1220 (Vat. sir. 559 | DigiVatLib, t.y.).

Fotoğraf 18. III. Ahmet, 3206, varak, 2a (İbn Fâtik, 13.yy.).

Vatikan’ daki bu İncil Selçuklu döneminde yapılmıştır. Sayfa düzeni sekizgen geometri içinde figürler belden yukarı ve jest, mimik hareketleriyle çizilmiştir. Hristiyan keşişlerin başlarına şal benzeri bir örtü giyerlerdi ancak Müslüman vaizlerde benzeri türde bir şal kullanılmaktaydı. III. Ahmet 3206, 1a ve 2b varakta aynı özelliklerle çizilmiştir. Bu iki kültürün benzer özellikleri minyatür sanatında açıkça görülmektedir.

İbn Fatik Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserde ismi geçen kral, felsefe bilgini ve peygamberleri fiziksel ve kişisel özelliklerinden bahsetmiştir. Müsavvir yazma eserde bahsedilen bu fiziksel özelliklerini dikkate alarak Hz. İdris (Hermes), Solon, Homeros, Hipokrat, Sokrates, Aristoteles, İskender ve Galen figürlerini tasvir ettiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 20.).

Fotoğraf 19. III. Ahmet 3206, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim, Betimlenen Sekiz Figür (İbn Fâtik, 13.yy.).

Eserde İbn Fatik, Hz. İdris'i (Hermes) esmer tenli, boylu poslu, açık alınlı, güzel yüzlü, sık sakallı, dış görünüşü tatlı, kolları büyük, geniş omuzlu, iri cüsseli, eti az, gözleri ışıltılı ve sürmeli ifade etmiştir. Ayrıca yavaş konuşur, genellikle susardı. Çok hareketli değildi. Yürürken yere bakardı. Çok düşünürdü. Üzerinde bir çeşit ciddiyet ve gülümsemez bir tavır vardı. Konuşurken işaret parmağını oynatırdı. "Yeryüzünde 82 yıl kalmıştır." (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 42). Sanatçı ise Hz. İdris'i (Hermes) ayakta çizerek fiziksel özelliklerini tasvir etmeye çalışmıştır. Yaşlı, uzun boylu ve iri cüsseli betimlenmiştir. El, kol ve işaret parmağını hareketli tasvir etmiştir. Sakalı gri renkte gürdür. Hz. İdris (Hermes) ot kümesi içinde yere bakarken tasvir edilmiştir.

İbn Fatik, Homeros'u Orta boylu, yakışıklı, esmer tenli, iri yapılı, dar omuzlu, atik, durmadan sağına soluna bakınan, yüzü çopurlu, konuşkan, ağzı bozuk, şakacı ve yöneticilerin işine karışan biriydi." Öldüğünde yüz sekiz yaşındaydı" (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 80). Sanatçı ise Homeros'u yaşlı, uzun suratlı, dar omuzlu ve uzun sakallı çizilmiştir. Başından dizlerine kadar uzanan şalı, omuzlarını kapatarak çizmesi Homeros'un dar omuzlu gibi tasvir etmesini sağlamıştır.

İbn Fatik, Solon'u Beyaz tenli, kumral, mavi gözlü ve kambur burunlu. Uzun sakalları vardı ama çok sıkı değildi. İnce belli ve eğik omuzlu. Tatlı dilliydi ve hitabeti güçlüydü. Sağ kolunda büyük bir ben vardı. Yetmiş yedi yaşında öldü (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 88). Sanatçı ise Solon'un yanakları pembe renkte, kaş, saç ve sakalı sarı renkte boyanmış bu sayede kumrallığına vurgu yapılmıştır. Bıyığı çenesine doğru uzun çizilmiş ve sakalı kulağından ince başlayıp çenesinde uzun ve gür tasvir edilmiştir. Kaşları kavisli ve burnu ağızına kadar uzun çizilmiştir.

İbn Fatik, Hipokrat'ı orta boylu, beyaz tenli, yakışıklı, şehla bakışlı ve yapılı biriydi. Öfkeli bir mizaca sahipti. Sakalı ak ve normal sıklıkta idi. Sırtı kambur ve kafası iriceydi. Bütün vücuduyla bir tarafa dönerken ağır hareket ederdi Oturduğunda yere bakardı. Elinde her zaman ya ege ya da neşter taşırdı. Öldüğünde doksan beş yaşındaydı (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 108). Sanatçı ise Hipokrat elinde tuttuğu neşteri öğrencilerine nasıl kullanacağını anlatırken tasvir edilmiştir. Yaşlı Hipokrat, bedeni hafif öne eğik, sırtı kambur tasvir edilmiştir. Hipokrat'ın sakalları ve kaşları beyaz renkte boyanmıştır.

İbn Fatik, Sokrates'i Beyaz tenli, kumral ve mavi gözlüydü, iri yapılı, çirkin yüzlüydü, omuzlarının arası dardı, yavaş hareket ederdi, hazır cevaptı. Kıvrıkcık sakallıydı. Boyu uzun değildi. Bir soru sorulduğunda bir süre başını öne eğip düşünür, sonra ikna edici cevaplar verirdi (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 88). Sanatçı ise yaşlı Sokrates'i kahverengi açık-koyu tonlarda boyanmış, bir kaya üzerine oturmuş, başı öne eğik, sol elini yüzüne koymuş ve sağ elini de öğrencilerine doğrultmuştur. Boyunun kısalığı hakkında ikna edici cevaplar verirken tasvir edilmiştir. Sokrates'in kolundaki tiraz kol bantları onu önemli bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılmıştır.

İbn Fatik, Aristoteles'i beyaz tenli, ön saçları biraz dökülmüş, boylu poslu, kalın kemikli, küçük gözlü, gür sakallı, şehla bakışlı, ince burunlu, ağız küçük ve geniş göğüslü biriydi. Elinde daima yıldızları ve saatleri hesaplayan bir alet taşırdı. Altmış sekiz yaşında ölmüştür (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 348). Sanatçı ise Aristoteles yaşlı, başı büyük ve vücudu iri cüsseli tasvir edilmiştir. Burnu kemerli sakalları uzun ve beyaz renktedir.

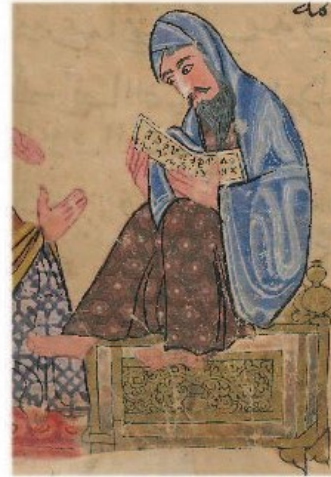
İbn Fatik, İskender'i kumral, çilli ve mavi gözlüydü ve ince bir vücudu vardı. Otuz altı yaşında öldü. Aslanı andıran bir siması vardı (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 454). Sanatçı ise Yunan kralı olan İskender'i iri cüsseli, kaşları kavisli, saç ve sakalı sarı renkte boyanmasıyla kumrallığına vurgu yapılmıştır. Tahtında Türk oturuşu sergileyen İskender başındaki beyaz renkte halesi ve kolundaki tiraz bantları çizilmesi, Selçuklu Türk sultanı gibi tasvir edilmesi sağlanmıştır. Yüzü yuvarlak, çekik gözlü, burnu yuvarlak hatlı ve küçük ağızlı çizilmesi İskender'i Uygur Türk tiplerine benzetmiştir. Sağ eliyle altın boyalı aslan başı süslemeli bir sopa tutması İskender'in aslan simasına vurgu yapmaktadır.

İbn Fatik, Galen esmer tenli, vücut hatları yerli yerinde, geniş omuzlu, avuç içleri büyük, uzun parmaklı ve dişleri güzel biriydi. At binmeyi ve gezintiye çıkmayı çok severdi (Mubashshir ibn Fâtik vd., 2013, s. 544). Sanatçı ise At binip gezmeyi seven Galen, yeşil ot kümesi içinde yürüyen kahverengi bir at üzerinde tasvir edilmiştir. Siyah renkle sakalı ve kaş çizilmiştir. Galen' in esmerliğine vurgu yapılmıştır.

Asklepios ve Pisagor figürleri öğrencileri ile tasvir edilmiş, ama İbn Fatik felsefe bilginlerinin Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserde fiziksel özelliklerinin betimlemesini yapmamıştır. Sanatçı Asklepios ve Pisagor'u kendi hayal gücüyle tasvir ettiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 21.).

Asklepios

Pisagor

Fotoğraf 20. III. Ahmet 3206, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim Betimlenmeyen İki Figür (İbn Fâtik, 13.yy.).

Minyatürler mimari yapının hiçbir ögesi kullanılmadan tasarlanmıştır. Hz. İdris (Hermes), Sokrates ve Galen figürleri basit ot kümeleriyle tasvir edilmiştir. Minder üzerinde öğrencileriyle birlikte oturan felsefe bilginleri ikinci bir minder üzerinde tasvir edilerek öğrenci grubundan ayırt edilmesi sağlanmıştır. Kürsü üzerinde oturan felsefe bilginleri ise önemli bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılmıştır. Bütün figürlerin ayakları çıplak tasvir edilmiştir. Öğrencilerin kıyafet özellikleri felsefe bilginleriyle aynı özellikte çizilmiş

ve boyanmıştır. Hariri Makâmât' ın Ebu Zeyd ve hacı adaylarının, şallarındaki kumaş hareketleri ve Kelile ve Dimne, varak 90' daki yaşlı adamın başından dizlerine kadar uzanan şalı, Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser minyatür figür kıyafetleriyle de benzer özellikler taşımaktadır (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 21. Kelile ve Dimne, Paris, BNF, Arabe 3465, s. 90.

Felsefe bilgileriyle birlikte otururken veya ayakta sohbet ederken tasvir edilen figürler (hizmetkâr ve öğrenciler) farklı sayı grubuyla (Hz. İdris üç öğrenci, Asklepios dört öğrenci, Homeros bir öğrenci, Solon üç öğrenci, Hipokrat üç öğrenci, Pisagor beş öğrenci, Sokrates iki öğrenci, Aristoteles üç öğrenci, İskender iki hizmetkar) çizilmiştir. Öğrenciler yaşlı ve genç figür olarak tasvir edilmiş, bu da tasarımda farklı figürlerin çoğalmasına sebep olup tasarımı monotonluktan çıkarmıştır. Minyatür tasarımında sıcak soğuk renk uyumunun figür kıyafetlerinde ve diğer unsurlarda (minder, kürsü, ot kümesi) dengeli dağıtılmasına dikkat edilmiştir

Figürlerin beden, el, kol ve kafaları hareketli ve yüz ifadeleri jest ve mimik hareketlerine göre çizilmiştir. Minyatürlerdeki bu hareketlilik, felsefe bilginleriyle öğrenci grupları arasındaki sohbetin canlılığını aksettirmiştir. Kitabü'l-Haşaiş fi't-Tıb figürdeki gibi çizilmesi, yüz tipleri jest mimik hareketleri figürlere dinamik bir enerji boyutunun kazanması sağlamıştır. Figürlerin sakalları siyah renkle boyanır ise genç; gri ve beyaz boyananlar ise yaşlı bir profil yansıtmıştır. Minyatür tasarımında figür çeşitliliğini elde etmek için farklı sakal ve kaş stilleriyle çizilmiştir (Fotoğraf 25).

Fotoğraf 22. T.K.S.M.K. III. Ahmet 2127, Kitabü'l-Haşaiş fi't-Tıb, Musul, 1229.

Fotoğraf 23. Paris, BNF Arabe 6094, Hariri Makamat, 1222.

Figürlerde yoğun olarak karşımıza Arap yüz tipi çıkmaktadır. 13. yüzyıl minyatür sanatında bu yüz tipi oldukça sık kullanılıyordu. İskender figürü Uygur yüz tipi ve Selçuklu sultanları gibi tasvir edilmiştir. Sanatçı Selçuklu sultanları gibi tasvir etmesi, bu tarzda minyatürlerin yapılmasından kaynaklanıyor olabilir. İskender'in başında bulunan beyaz renkteki daire formu önemli kişilerin başına çizilen halenin farklı bir yorumudur. Hristiyan kültüründe ve Selçuklu minyatür üslubunda karşımıza sıkça çıkan hâle formunda kullanılan altın boya yerine beyaz renk kullanmış ve çarkifelek çizgileri uygulanmıştır. Bu da sanatçı yenilikçi tarzını göstermektedir (Fotoğraf 27).

Fotoğraf 24. III. Ahmet 3206, Varak, 35a, Ayrıntı(İbn Fâtik, 13.yy.).

Fotoğraf 25. Paris, BNF, Arabe 6094,1222 (İbn Fâtik, 13.yy.).

Fotoğraf 26. III. Ahmet 3206, İskender 121a

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eserinin Selçuklu dönemi XIII. yüzyılda Mezopotamya veya Suriye'de yapıldığı düşünülmektedir. Bunun sebepleri 13. yüzyılda Suriye'de Zengiler ve Eyyubiler hüküm sürmekteydi, el-Melikü'l-Âdil (1200- 1218) İtalyan şehir devletleriyle ticaret anlaşmaları yapmıştır (*el-MELİKÜ'l-ÂDİL I*, t.y., s. 60). El-Melikü'l-Eşref, Mûsâ (1200-1237) ise şehir tarihinde bir ilk olmak üzere İtalyan tâcirlere iskân izni vermiştir (*ŞAM*, t.y.). Ticaretin Doğu Batı alışverişini sağlayan deniz yolu sayesinde kitaplarında Batı ülkelerine ulaştığını bilmekteyiz. Selçuklu üslubunun batıdaki temsilcisi olan Beyad ve Riyad'ın İspanya'da yapılmış olma ihtimali kuvvetlidir (Ettinghausen, 1977, s. 125). Doğudan Batıya kitaplar gittiğine göre, Batıdan da Doğuya sanatçıların gelmesi muhtemeldir. Geçmiş zamandaki etnik kültürlerinde etkisi azımsanamaz.

Fotoğraf 27. Vatikan ar. 368, Beyad ve Riyad.(Vat.ar.368 | DigiVatLib, t.y.)

Minyatür süslemelerinde rumi, bağdat üslubu, geçme ve geometrik desenlerle karşılaşmaktayız. Yoğun olarak geometrik desene, kıyafet ve minder süslemelerinde sıkça yer verilmiştir. Kıyafetler ve minderlerde simetrik veya helezon üzerinde rumi motifi süslemeleri kullanılmıştır. Bağdat üslubu taç, tiraz kol bantı ve kürsü süslemelerin de kullanılmıştır (Fotoğraf 32). Selçuklu Döneminde bu dört süsleme tezhip ve minyatür sanatında sıkça karşımıza çıkmaktadır.

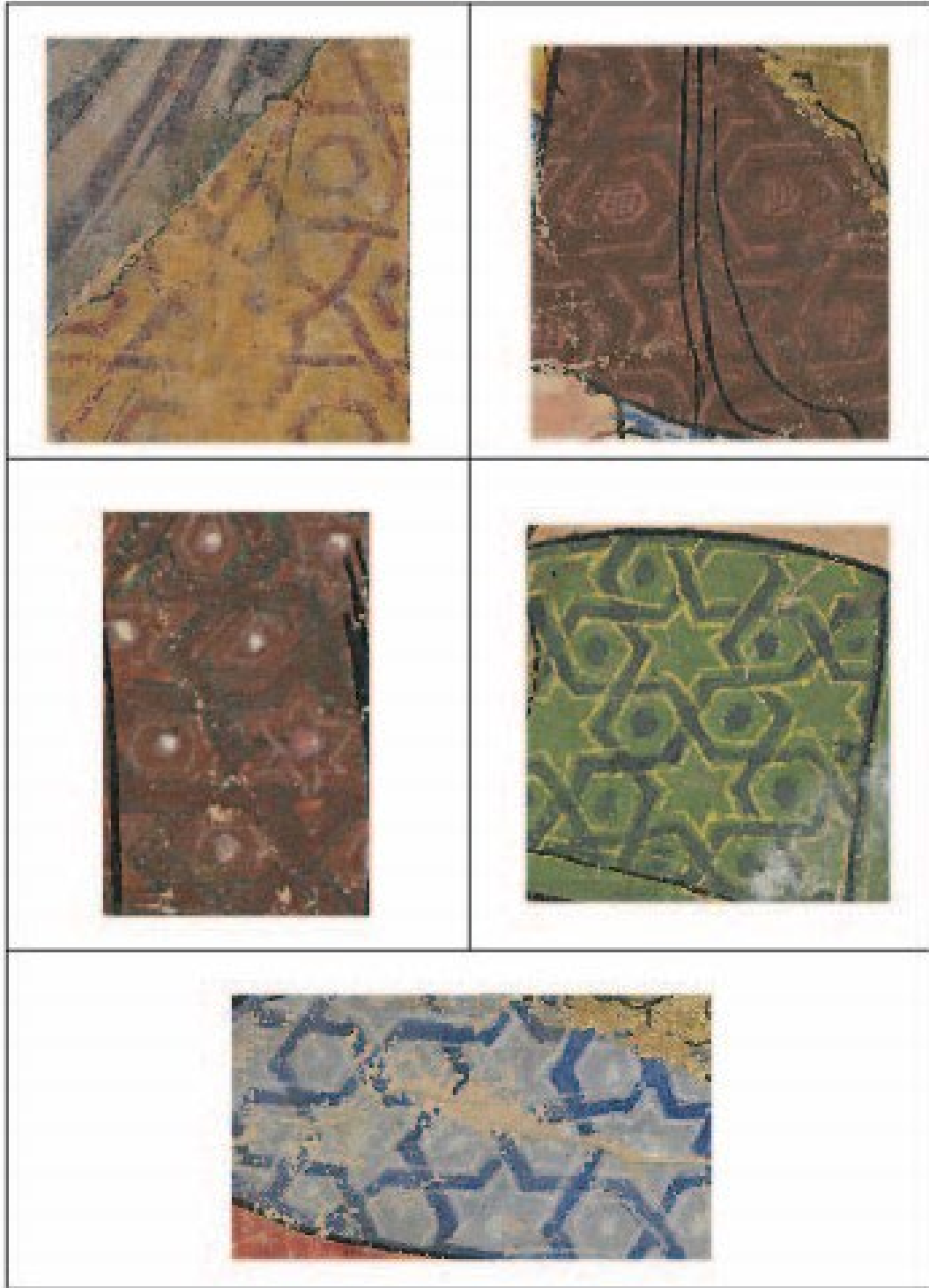
Fotoğraf 29. III. Ahmet 3206, Rumi Motif Süslemeleri Ayrıntı.

Fotoğraf 30. III. Ahmet 3206, Farklı Geometrik Desenlerden Ayrıntı.

Fotoğraf 31. III. Ahmet 3206 Bağdat Üslubu Ayrıntı.

Fotoğraf 32. III. Ahmet 3206, Çok Sık Kullanılan Geometrik Desen Ayrıntı.

Fotoğraf 33. III. Ahmet 3206, Geçmeler Ayrıntı.

SONUÇ

Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser'in nerde yapıldığı ve tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Minyatürleri 13. yüzyıl Selçuklu Dönemi minyatür özelliklerine benzerliği sebebiyle, 13. yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülmektedir. Kitabede Yunus Davadar isminin geçmesi ve bu eserin 1389 yılında okunmuş olması, akıllara Yunus Davadar türbesinin kubbe inşa tarihi (1382) ve okuma tarihinin çok yakın olduğunu getirmektedir. Yunus Davadar'ın kim olduğu hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Şunu diyebiliriz ki minyatürleri 13. yüzyılın ortalarında yapılmış olan Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim yazma eser, 14. yüzyılın sonlarında Yunus Davadar'ın kütüphanesine dahil olmuş olabilir.

İbni Fatik tarafından yazılan ve döneminde ilgi gören Muhtarü'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim adlı bu eser kendisinden önce yazılmış olan, Kitabü'l Haşâiş (TKSMK III. Ahmet 2127), Makâmât (Paris, BNF, Arabe, 6094), Kelile ve Dimne (Paris, BNF, Arabe 3465) ve İncil (Vatikan, sir. 559) yazmalarıyla üslup açısından birçok ortak noktaya sahiptir.

Minyatürlerde bazı felsefe bilginlerinin kitapta yazılan fiziksel özelliklerine göre tasarımlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Sadece iki figür (Pisagor, Asklepios) ve öğrenciler sanatçının hayal gücüyle tasarlanmıştır. Minyatürlerde mimari unsur çizilmemiş, bu da figürleri vurgulama ve öne çıkarma çabası diye yorumlayabiliriz. İskender'in başındaki hâle sanatçı yenilikçi bir tarz arayışında olduğunu göstermektedir. Yunan kralı olan İskender Uygur yüz tipi ile çizilmiş ama kitapta betimlenen fiziksel özelliklerine de vurgu yapılmıştır. Hristiyan ve Müslüman kültüründe din adamları benzer şal örtüsü kullanıyordu, figürlerde bunu sıkça görmekteyiz. Helenistik eserlerin tercüme edilmesi doğal olarak bu kitaplardaki tasvirlerin de İslâm sanatına aktarılmasına neden olmuştur. Ancak kitap resminin sadece Helenistik eserlerden esinlendiği söylenemez. 13. yüzyıl gibi bir dönem eklektik sanatın hâkim olduğu bir dönemdir ve yıkılan devletin sanatçıları çoğunlukla yeni kurulan devletin bünyesine geçmekteydi ve bazen bu sanatçılar faklı bölgelere de göç ederek kendi sanatlarını gittikleri yere taşımışlardır. Ayrıca figür üslubu, kumaş katların işleniş yöresel tiplerin Helenistik üslupla birleşimini ifade eder.

Bu eser 13. yüzyıl ortalarında büyük olasılıkla Mezopotamya bölgesinde yazılmış ve minyatürleri yapılmıştır. Selçuklu minyatürleri kendi döneminden önce var olan antik üsluplardan ve dönemlerin etkisiyle gelişerek kendi üslubunu oluşturmuştur. Böylece ortaya İslâm ve Türk sanatının kaynaşmaya başladığı yeni bir üslup anlayışı ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Bir, A., & Kaçar, M. (2012). Usturlap. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (1-42, ss. 195-198). TDVİA.
- Blair, S. (1994). *The art and architecture of Islam 1250-1800*. New Haven [Conn.] : Yale University Press. <http://archive.org/details/artarchitectureo0000blai>
- Cottrell, E. (2011). *Al-Mubashshir ibn Fâtik* (ss. 815-818). https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9729-4_344
- Çağman, F., & Tanındı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*. Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Deveci, A. (2015). Selçuklu Dönemi Resim Çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(09), Article 09.
- Eİd, S. (2021). *Kalkaşendi'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eserinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yayınlanmış Sanatta Yeterlilik Tezi.
- El-MELİKÜ'l-ÂDİL I.* (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 21 Nisan 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-melikul-adil-i>
- Ettinghausen, R. (1977). *Arab Painting*. <http://archive.org/details/arabpainting0000etti>

- İbn Fâtik, el-M. (13.yy.). *Muhtaru'l-Hikem ve Mehasini'l-Kelim* (Milli Saraylar Başkanlığı). İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.
- İnal, G. (1995). *Türk Minyatür Sanatı Başlangıcından Osmanlılara Kadar*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Karatay, F. E. (1966). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu C. III*. (1-3). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karlığa, H. B. (1999). İbn Fâtik. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (1-19, ss. 482-483). TDVİA.
- Kaya, M. (2013). Muhtaru'l-Hikem ve Mahasinu'l Kelim'de Aristoteles'e İsnad Edilen Hikmetli Sözler ve Bunların Kaynakları. *Felsefe Arkivi*, 26, Article 26.
- Mahir, B. (2020). Minyatür. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (1-30, ss. 118-123). TDVİA.
- Mubashshir ibn Fâtik, A. al-Wafâ', Güman, O., Coşkun, A., & Mubashshir ibn Fâtik, A. al-Wafâ'. (2013). *Muhtaru'l-hikem: = Hikmetli sözler: metin - çeviri* (1. baskı). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Rosenthal, F. (1960). Al-Mubashshir ibn Fâtik. Prolegomena to an Abortive Edition. *Oriens*, 13/14, 132-158. <https://doi.org/10.2307/1580309>
- Rosenthal, F. (1975). From Arabic Books and Manuscripts, XIII-XIV. *Journal of the American Oriental Society*, 95(2), 209-213. <https://doi.org/10.2307/600317>
- Sivrioğlu, U. T. (2013). İslâm Kitap Resmi ve Minyatür Sanatında Hellenistik-Bizans Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* / *Academic Journal of History and Idea*, 1(1), Article 1.
- Süslü Özden. (2007). *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri* (2. bs). Atatürk Kültür Merkezi.
- ŞAM. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 21 Nisan 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye>
- Vat.ar.368 | *DigiVatLib*. (t.y.). Geliş tarihi 25 Kasım 2023, gönderen https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.ar.368
- Vat.sir.559 | *DigiVatLib*. (t.y.). Geliş tarihi 25 Kasım 2023, gönderen https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.sir.559